
MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN TEATRİ. YUĞ TEATRİ MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNƏ REFLEKSIYA KİMİ

Müstəqillik illərində Azərbaycan teatrı bəlkə də mövcudluğunun ən maraqlı, rəngarəng dönməni yaşayıb. Müstəqillik dövrü dedikdə 20-ci əsrin 80-ci illərindən başlanan, milli özünüdərkə, oyanışla müşayiət olunan prosesləri nəzərdə tuturuq. Çünki milli müstəqillik rəsmi olaraq 1991-ci ildə elan olunsa da, faktiki olaraq bu proseslər hələ 80-ci illərin sonlarından başlamışdı. Yenidənqurma dövrünün (25 iyun 1987 - SovİKP MK-nın plenumu “yenidənqurma” (“perestroyka”) haqqında qərar qəbul edib) mədəni proseslərə təsiri nəticəsində Azərbaycan teatrı öz tarixi köklərinə döndü, yeni məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirdi. Azərbaycan düşüncəsində başlanan oyanış paralel olaraq sənət düşüncəsi, o cümlədən teatr düşüncəsini də gözgörəsi dəyişdirdi.

Sovet ideoloji maşınının basqısı altından xilas olan Azərbaycan teatrının da meyarlar sistemi, prioritetləri və motivassiyası kökündən dəyişdi. Milli təfəkkürdən, mentalıqdan qaynaqlanan milli sənət düşüncəsi, müstəqillik dövrünün gündəmə gətirdiyi yeni mənəvi dəyərlər sistemi (azadlıq, millətçilik, türkçülük və s.), qloballaşan dünyanın sənət düşüncəsində formalaşan yeni məzmun, forma və üslub xüsusiyyətlərinə, janr əlvanlığına və yeni tendensiyalara meyl müstəqillik dövrü teatrının əsas prioritet istiqamətlərinə çevrildi. Yeni dövrün teatrı həm forma, həm məzmun, həm də ideya-bədii cəhətdən yeni xüsusiyyətlər qazandı və əvvəlki dövrlərdən tamamilə fərqli aktual prinsiplər dominantlıq təşkil etməyə başladı. Müstəqillik dövrünün teatrında milli düşüncə, milli-mənəvi dəyərlər, tarixin yeni yozumu, arxetiplərə qayıdış, kökə bağlılıq, ictimai şüurda oyanış, dövlətçilik, türkçülük, millətçilik, qloballaşma, sənət və kapital, şəhid, şəhidlik anlayışı, mesenatlıq, islami dəyərlər və s. kimi aktual prinsiplər formalaşdı.

Müstəqillik illərində Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Təbii ki, bu mərhələ problemsiz, itkilərsiz, ağır-acısız da ötüşmədi. Ancaq ötən əsrin 90-cı illərindən etibarən Azərbaycan mədəniyyətinin qazandığı uğurların miqyası danılmazdır.

Bir faktı konstataiya etmək istərdik ki, 143 illik mövcudluğu dövründə milli teatrdə ən çox teatr müəssisəsinin yaranması məhz müstəqillik dövrünün bərqərar olduğu ilk illərdə baş tutub. Gənclər, Kamera, Yuğ, Pantomim teatrları, çox sayda özəl və antrepriz teatrların yaranması müstəqillik illərinə təsadüf edir. Ağır iqtisadi durum, qarışıq siyasi şərait, müharibə dövründə teatr sənətinin inkişafı ilk baxışda paradoksal görünə bilər. Amma müstəqillik dövrünün Azərbaycan teatrı üçün dönüş nöqtəsi olması danılmaz faktdır. Maraqlıdır ki, yuxarıda adlarını çəkdiyimiz teatrların hər biri özəl estetikaya, fərqli sənət yoluna malik teatrlar kimi Azərbaycan teatr prosesini əlavə bir hərəkət, canlılıq gətirdi. Doğrudur, hazırda bu teatrlardan ikisinin – Gənclər və Kamera Teatrlarının fəaliyyəti dayandırılıb, amma bu teatrların milli teatr sənətimiz üçün əhmiyyəti çox böyükdür. Hazırda bu teatrlardan ikisi – Vəqif İbrahimovun yaratdığı Yuğ və Bəxtiyar Xanızadənin yaratdığı Pantomim teatrları fəaliyyətlərini davam etdirir.

Yuğ teatrı müstəqillik dövrünün məhsuludur. Mərhum rejissor Vəqif İbrahimovun yaratdığı teatr zamanını duyan, hətta müəyyən məqamlarda zamanını qabaqlayan rejissorun dövrə adekvat reaksiyasıdır.

Rejissor Vəqif İbrahimovun “öz teatrını” yaratmaq arzusu 1989-cu ildə Akademik Milli Dram Teatrının nəzdində Yuğ teatr studiyasının, daha sonra isə (1992-ci il) Azərbaycan Dövlət Yuğ Teatrının yaranması ilə nəticələndi. Yuğ teatrının yaranması teatr ideyalarını həyata keçirmək üçün V.İbrahimovun qarşısında geniş yaradıcılıq imkanları açdı. Bu gün yaxın tarixə boylanıb teatrın iyirmi dörd illik fəaliyyətinə, əldə olunan nəticələrə nəzər saldıqda əmin oluruq ki, rejissor bu şəraitdən yetərincə səmərəli yararlanmağı bacarmışdır.

Özünəməxsus, orijinal teatr düşüncəsinə malik novator rejissor Vəqif İbrahimovun Eksperimental Teatr studiyasından (sözügedən teatr studiyası 1976-cı ildə yazıçı Anarın təşəbbüsü ilə Azərbaycan Teatr Cəmiyyətinin Aktor evində yaradılmışdı) Azərbaycan Dövlət YUĞ Teatrındakı fəaliyyətinə qədər bütün yaradıcılığını məhz zaman keçdikcə təkmilləşərək bitkin, ciddi nəzəri-konseptual əsaslara söykənən poetikaya çevrilən teatr düşüncəsinin realizəsi yolunda atılan addımlar kimi dəyərləndirmək lazımdır.

Rejissor elə ilk işi olan “Əhvalat vaxt olur” tamaşası (tamaşa Sultan Məcid Qənizadənin “Xor-xor”, Cəlil Məmmədquluzadənin “Yığıncaq” və Cəfər Cəbbarlının “Yaylağa gedir” bir pərdəli komediyalarının kompozisiyaları əsasında hazırlanmışdı) ilə seçdiyi sənət istiqamətini, yaradıcı iddialarını bəyan etdi. Abbas Mirzə Şərifzadə adına Aktyor Evinin nəzdində fəaliyyət gös-

tərən Teatr studiyasında quruluş verdiyi iki tamaşa – “Qədim nəslin nümayəndələri” (A.P.Çexovun “Evlənmə”, B.Şounun “Lord Avqust iş başında...” və L.Pirandellonun “Axmaq” birpərdəli pyesləri əsasında) və “Məcnun” (Məhəmməd Fizulinin “Leyli və Məcnun” poemasının motivləri əsasında, rus dilində) tamaşaları ilə V.İbrahimovlu, əgər belə demək mümkündürsə, öz yaradıcılıq yolunun konturlarını cızdı. Studiya bağlandıqdan sonra Vəqif İbrahimovlu və həmfikirliəri burada başladıkları işi M.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti) nəzdində fəaliyyət göstərən Tədris Teatrında davam etdirdilər. Bir də ki, rejissorun özünün də dediyi kimi, “Nəticə heç nə, proses hər şeydir”. Aktyor evinin nəzdindəki Eksperimental Teatr Studiyasının fəaliyyəti Vəqif İbrahimovlu və onun yaradıcı ideyası ətrafında səfərbər olmuş gənc sənətkilər üçün teatr aləmində özünü təsdiq və teatr konsepsiyasının realizəsi prosesində tramplin rolunu oynadı. Bu prosesdə növbəti mərhələni Vəqif İbrahimovlu Tədris Teatrının səhnəsində hazırladığı “Zəncirbənd” (Anar), “Ac həriflər” (Əbdürrəhim bəy Həqverdiyev), “Yaylağa gedir” (Cəfər Cabbarlı), “Var olsun günəş” (Kamal Aslanov), “Güneylər, quzeylər” (Rəsul Rza), “Diqqət! Başlayıram” (Rəhman Əlizadə), “Təskinlik verməyi unutmayın” (Antuan de Sent Ekzüperinin “Balaca şahzadə” əsəri əsasında), “Komsomol” (Səməd Vurğun) kimi tamaşalarla gerçəkləşdirdi. Doğrudur, V.İbrahimovlu Musiqili Komediya Teatrına baş rejissor təyin edildikdən sonra bu prosesdən bir qədər uzaqlaşdı. Musiqili Komediya teatrındakı fəaliyyəti dövründə də V.İbrahimovlu rəsmi iş saatından sonra öz dəstəsi ilə seçdiyi teatr konsepsiyasına uyğun tamaşalar hazırlayır, hələ Aktyor evində başladığı teatr eksperimentlərini, axtarışlarını davam etdirirdi. Nəhayət, bu axtarışlar teatr prosesimizin avanqardında dayanan V.İbrahimovlunun öz teatrını yaratması ilə nəticələndi. Rejissorun milli teatr poetikasını yaratmaq arzusu və bu yolda mətin mübarizəsi artıq fərqli konsepsiya ilə işləyən, fərqli bədii-estetik prinsiplərə söykənən yeni bir teatrın yaranmasını zərurətə çevirdi. Əslində, V.İbrahimovlunun yaradıcılığını teatr fəaliyyətinə başladığı ilkin dövrdən etibarən məhz yuğ tipli, yuğ amallı bir teatrın yaradılmasına doğru bir yol kimi dəyərləndirmək olar. Rejissorun quruluşunda səhnə həyatı tapan, az qala, hər biri hadisəyə çevrilən bütün tamaşalar isə bu yolda atılan növbəti addım idi və nəhayət, 1989-cu ildə Həsənağa Turabovun təşəbbüsü və yaxından köməkliyi nəticəsində Akademik Milli Dram Teatrının nəzdində Yuğ Teatr Studiyası açıldı. 1992-ci il 18 oktyabr tarixində studiya dövlət statusu aldı.

Yuğ teatr studiyası ilə Yuğ Dövlət Teatrı arasında o qədər də ciddi yaradıcı fərqlər mövcud deyil və onların fəaliyyəti vahid bir prosesin mərhələləri kimi dəyərləndirilməlidir. Yuğun 28 illik fəaliyyətinə qısaca nəzər salarkən görürük ki, bu gün Azərbaycan teatr məkanında öz orijinal sənət yolu olan, əhatəsinə əsasən ölkənin ziyalı təbəqəsindən ibarət geniş tamaşaçı kontingenti toplaya bilən və milli teatr prosesinə fəal təsir göstərən Yuğ adlı bir teatr mövcuddur. Bu gün Yuğ Teatrının ünvanına deyilən modernist, postmodernist teatr ifadələrini sıx-sıx eşidirik. Doğrudur, modern, postmodern teatr düşüncəsi Yuğa yad istiqamətlər deyil, amma bu ifadələr bütövlükdə Yuğ Teatrının fəaliyyətini xarakterizə etmir. Yuğu səciyyələndirən başlıca amil bu teatrın milli sənət düşüncəmizə, xalq oyun-tamaşa mədəniyyətindən qaynaqlanan teatr ənənələrinə müraciət etməsi və bu ənənələri dünya teatr prosesinin qabaqcıl təcrübələri ilə birləşdirə bilməsindən ibarətdir. Bu səhnədə oynanılan bütün tamaşalarda milli oyun-tamaşa mədəniyyətinin ünsürlərini sezmək mümkündür. Əslində, teatrın adı da onun başlıca yaradıcılıq istiqamətlərini kodlaşdıran amil kimi çıxış edir. Bəllidir ki, «yuğ» türklərin ən qədim mərasimlərindəndir və bu oyun-mərasimlər Yuğ Teatrının tamaşalarının modeli kimi dəyərləndirilə bilər. Teatrın fərqli, bənzərsiz yaradıcılıq yolunun olduğu heç kəs üçün sirr deyil. Bu bənzərsizliyə zəmin yaradan amillərdən biri də Yuğun özəl poetikasının olması və fəaliyyətində bu poetikaya istinad etməsidir. “Ruhun hikmətləri” anlamına gələn “Psixosof” poetikasının adı da bu teatrın tamaşalarını və yaradıcılığını daha dərinlən anlamaq üçün açar rolunu oynayır. İstinad etdiyi poetikanın adından da göründüyü kimi, Yuğ Teatrı ruhi kontakta, ruhi hala çox böyük önəm verir, insan ruhunun yaşamaı, insanın ruhi-psixodelik halı onun yaradıcılığının mərkəzində dayanır. Məhz bu fakt Yuğ Teatrının təqdim etdiyi tamaşaların dəyərləndirmə vasitələrini də köklü surətdə dəyişir.

Psixosof poetikası Azərbaycan teatr düşüncəsində tamamilə yeni bir mərhələ olaraq, özlüyündə fərqli, yeni, müasir teatr dünyagörüşünü, sənət təfəkkürünü ehtiva edir. Heç şübhəsiz, bu poetikanın realizəsi üçün konkret texniki vasitələr, praktiki üsullar mövcuddur. Vəqif İbrahimoglunun teatrında aktyorun başlıca aləti özüdür, bədənidir, ruhudur. Psiksof poetikasının predmetini də insanın ruhu təşkil edir.

Psixosof poetikasında aktyorla işin metodikasını p s i x o t e x n i k a təyin edir. “Stanislavski sistemi”nin [4] məğzinə görə (“düşünüşlü (bilincli) psixotexnika vasitəsi ilə təbiətin bilinsiz yaradıcılığına yol”), “insan ruhunun” əsl

yaşamı (psixə) yalnız arxetiplərin manifestasiyası [5] şərti ilə təmin oluna bilər. Arxetipləri isə müvafiq metodikaya yiyələnmiş “homo ludens” [3], yəni, aktyor-mediator “emal” edə bilər.

V.İbrahimovun aktyorla iş metodikasının təməlinə “qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyəsi” (Lütfizadə) durur. Bu təməl Psixosof poetikasının məzmun kontekstində mediatorun (aktyorun) var olmasının zaman və məkanını, məqsəd və vəzifələrini, üsul və vasitələrinin imkanlarını və yasaqlarını müəyyənləşdirir. Daha konkret deməli olsaq, aktyor (mediator) yaradıcılığının təməlinə Lütfi Zadənin “qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyəsi”nin [6] aşağıdakı postulatı durur:

- “Sıfırla Birin arasında çalar (nüans) halında mövcud olan on minlərcə informasiya vahidləri yerləşir”. Bu postulat Psixosof teatr poetikası kontekstində bu cür yozula bilər: məzmunlu (psixoloji) ifadə vasitələri ilə məzmun-suz (psixiki) ifadə vasitələri arasında çalar halında mövcud olan mənaları tamaşaçıya ötürmək mümkündür. Məzmunlu informasiyanı ədəbi teatr vasitələri ilə ötürən (translyasiya edən) aktyor (mediator) psixodelik situasiyanı modelləşdirir və ondan faydalanaraq Senslə (Bilinçliliklə) Nonsensin (Bilinçsizliyin) arasında mövcud olan mənə çalarlarını manifestasiya edir. Bu əməliyyat psixotexnika vasitəsilə gerçəkləşdirilir. Psixosof teatr poetikasına əsaslanan aktyorun əsas özünüifadə vasitələrindən biri də psixotexniki elementlərdir. Sayca 13 olan psixotexniki elementlər aktyora öz ruhuna təmas etməyə, ruhi-psixodelik hala düşməyə yardımçı olur. Psixotexniki elementlərdən istifadə zamanı aktyorun psixodelik enerjini ötürməsi baş verir və nəticədə manifestasiya hasil olur. Bu zaman enerji daşıyıcısı olan aktyorun səhnədə var olması emanasiya ilə nəticələnir.

Psixosof teatr poetikası həm də ona görə müasir və aktualdır ki, kanonlaşdırmadan və doqmatizmdən uzaqdır, hər cür inkişafa və interpretasiyaya açıqdır. Sözügedən poetika hansısa dövrün aktual mətləblərinə, konyuktur mövzulara yox, bəşəriyyətin ən ali, ən universal anlayışına, insan ruhuna yönəlib. Ruhun isə nə yaşı, nə milliyyəti, nə zamanı var. Bu mənada, bu poetika dünya mədəniyyət universiminun bir hissəsinə çevrilə bilər. Bu universalıq psixosof teatr poetikasına uzunömürlülük və daha geniş arealda yayılmaq, anlaşılmaq və tanınmaq potensialı qazandırır.

Bu səbəbdən düşünürəm ki, Psixosof teatr poetikasının, Vəqif İbrahimovun konseptual rejissurasının poetika səciyyələrinin öyrənilməsi və retranslyasiya olunması Azərbaycan teatrının təbliği və dünya teatr məkanında milli

teatrımız haqqında o qədər də xoş olmayan təəssüratların dağıdılmasına yardımçı ola bilər. Çünki öz qazanımızda qaynamağa öyrəşmiş bizlər Azərbaycan teatrı haqqında nə qədər yüksək fikirdə olsaq da, hamburq hesabı ilə yanaşıb da, gerçəkliyin gözünə baxsaq görərik ki, dünya teatr məkanında milli teatrımız daha çox köhnəlmiş, zamandan geri qalmış və ancaq klassik teatr formalarına uyğun fəaliyyət göstərən teatr kimi qəbul olunur. Halbuki, Azərbaycan teatr məkanında dünya məkanına çıxarılmalı və təbliğ olunması kifayət qədər nailiyyətlər var və bu nailiyyətlərdən biri də, heç şübhəsiz, Yuğ teatrı və bu teatrın yaradıcılığının metodoloji əsası rolunu oynayan psixosof teatr poetikasındır.

Açar sözlər: müstəqillik illəri, teatr, Vaqif İbrahimov, psixosof, poetika

ƏDƏBİYYAT

1. Rəhimli İ.Ə. Zaman zaman içində. – Bakı: Kitab aləmi, 2010.
2. Аристотель. Поэтика. Риторика: пер. с греч. / Аристотель. – СПб.: Азбука, 2000.
3. Хейзинга Й. Homo Ludens; Статьи по истории культуры. / Пер., сост. и X 35 вступ. ст. Д.В. Сильвестрова; Коммент. Д. Э. Харитоновича. – М.: Прогресс-Традиция, 1997.
4. Станиславский К.С. Собр. соч. в 9. Т 9. – М.: Искусство, 1998.
5. Юнг К. Г. Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991.
6. <http://www.mediaforum.az/az/2013/06/20/Qeyri-selis-mentiq-haqqinda-poetik-rim-014321745c06.html>

Эльчин Джафаров (Азербайджан)

Азербайджанский театр в годы независимости.

Театр ЙУГ как рефлексия на период независимости

В статье исследуются тенденции развития азербайджанского театра в годы независимости. Здесь делается акцент на факте создания новых театров в период независимости и рассматривается творческий путь театра ЙУГ, появившегося как рефлексия на тот период времени.

Ключевые слова: годы независимости, театр, Вагиф Ибрагимов, психософия, поэтика.

Elchin Jafarov (Azerbaijan)**The Azerbaijan theatre within independence.****Theatre of "YUG" as reflection for the period of independence**

In clause the tendencies of development of the Azerbaijan theatre within independence are investigated. It is stressed on the fact of creation new theatres during independence and is considered the creative way of theatre "YUG", appeared as reflection for that period of time.

Key words: years of independence, theatre, Vagif Ibrahimoglu, psychology, poetics.